
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A VAJDASÁGI MAGYAR LÉTREGÉNY KÉRDÉSEI*

B O R I I M R E

Bizonyára vonzóbb lenne, és a feladat megoldása is könnyebb, ha régiókn, Közép-Európa irodalmi produkciójából a nevesebb irodalmak bizalomgerjesztőbb regényírói vállalkozásai közül választanék témát. Gondoltam is egy ilyen lehetőségre, hiszen a magyar regényirodalom mellett kezem ügyében volt és van például a szerb és horvát regényirodalom megfigyelni érdemes alkotásainak többsége – az a „bélyeges sereg” végeredményben, amelyen a bélyeg a közép-kelet-európai szellemi-ortográfiai ittlét, az az egyszerű tény, hogy a történelmi-társadalmi nyomorúság ilyen vagy olyan „nemzeti” változatában látjuk a kést az emberek nyakán. Ám közben arra gondoltam, hogy e tekintélyes tudósi gyülekezet szeme elé olyan szegmentumát rajzolom a regénykérdésnek az önmeghatározás szempontjából, amely fehér foltja ismereteinknek, a magam ismereteinek is teszem hozzá, és írtam jelentkezési levelemben a „vajdasági magyar létregény kérdései” címet. S nyomban meghökkenéssel kérdeztem magamtól; hát léteznek vajdasági magyar létregények? Majd feleltem is: nem léteznek, és éppen ezért kell beszélnünk erről a kérdésről is!

Nem léteznek, mert nem tudok egyetlen olyan vajdasági magyar regényt felmutatni, amelyben mint tükörben, az ember megláthatná magát – nem parciálisan, hanem létének totalitásában, valahogy olyan módon, ahogyan a spanyolok a Don Quijote lapjain teljes önmagukat szemlélhetik és ismerhetik meg. Nincs tehát vajdasági magyar teljes mozaikkép, de vannak mozaikkockák, amelyeknek ha megtaláljuk helyüket az irodalomtörténeti „élettérben”, már megszületésükkel, elkészültségükkel a be nem fejezettség, ki nem teljesedetttség példáival sorolhatók a közép-európai regényvilág sajátos esetei közé – a maguk páratlanságával, hiszen az egyetlen magyar irodalom gazdag tartományait sorra véve sem találjuk igazán rokonait. A létezés kifejezéseinek, regénybeli megfogalmazásainak változatai, meggyőződésem szerint, megfíród-

* Elhangzott Szegeden A regény mint régiókn népeinek kulturális önmeghatározása című tanácskozáson

tak már, s mi több, lehetővé vált valamiféle tipizálásuk is. És ahogyan a létregény kategóriája csak a műhelymunka kategóriája, a csoportosítás sem tart igényt arra, hogy véglegesnek, megfellebbezhetetlennek, vitathatatlanak tartsa is valaki. Az azonban bizonyos, hogy a létezésről vallott írói felfogás a fő befolyásolója az írói munka általános vonatkozásain túl a regény karakterének is, noha ezt a felfogást kevesen és ritkán fogalmazták meg tételesen. És ami szól erről, az is vers, Brasnyó Istváné, *Óda a regényhez* címmel 1985-ben. Hogy hogyan ír a minket most közelebről érdeklő kérdésekről, íme pár sora:

*Ó szent hazám Bácska
ahol mindegyik regény ócska
sok-sok író alig-alig betűvető
sok a férc és benne van a tű*

*én az emberi méltóságot akartam megvédeni
egyáltalán mindenfajta emberi méltóságot
és tudtam hogy ez nem libikóka
nem azon múlik hogy mit harangoznak be az újságokban
ugyanis más helyeken folyik itt
fogcsikorgatva a küzdelem az ábrándokért . . .
próbáltam felmérni, hogyan állnak a dolgok . . .*

Éppenséggel nem sok, ha eligazodni akarunk a közép-európai regény problémáinak eme egészen tenyérnyi s közelről sem kies tartománya szövegbozótjában, mert ironikusan kissé „Tündérlaknak” is csak egyszer nevezte egy lelkes híve, még a múlt század végén – Papp Dániel.

Csoportosítani azonban ezeket a vajdasági magyar regényeket mindezek ellenére kísérletként érdemesnek tetszik, még akkor is, ha kategóriáink, úgy néznek ki, igencsak tetszőlegeseek, de jelezni szeretném, mégsem csupán csak erre a kivételes értékeletre készültek, és nemcsak itt használhatók. Egy ilyenfajta vizsgálatnak az ósmoccanása ez, csak éppen érveket kell gyűjteni, a bizonyítékok egész táráat kell felmutatni, hogy el is higgyék, amit most elmondani akarok. Nem minden jugoszláviai magyar regény sorolható be egy ilyen rendszerezésbe, csak azok, amelyeknek külön is sajátos jegyük van – akár formai sajátágaikkal tűnnek ki, akár az életéről közöltek teszik figyelmet keltőkké, egyáltalán a különbözőségük jogosít fel bennünket arra, hogy itt említsük.

Akár régióknak, akár az önmeghatározás kérdései felől közelítjük is a vajdasági magyar regényprodukciónak, említenünk kell

- a „puszta ország” témájára frott kisregényeket
- a bohócról és rokonairól szólókat
- a garabonciásokról beszélőket
- a művészregényeket
- a csonka családregényeket.

Általánosságban pedig a definiálatlanság, a bizonytalanság, a pusztaság, a degradáltság és a névtelenség ismérveit kínálom fel, kissé abban a hitben is, hogy a közép-kelet-európaiság ezekben az ismérvekben csapódott le, és ezek jelennek meg, amikor az ember élet- és világhelyzetéről az író beszélni kezd, és az az író jugoszláviai magyar!

A „puszta ország” témájára írott regényeknek mintegy prototípusa Brasnyó István *Vissza* című kisregénye, amelynek néhány részlete előbb a *Híd*ban, teljes egészében pedig 1976-ban *Tükrös Madonna* című kötetében jelent meg. Történelmi regény, ha úgy tetszik, hiszen a XVII. század második felében játszódik, amikor Thököly Imre feleségül vette Zrínyi Ilonát, és a császár követe a török fővárosból Bécsbe utazik, és éppen Bácskán, ezen a „senki földje országán” vezet útja. De nem előre, mint hihető lenne, hanem körben halad, mert nincs a szemnek támaszpontja, és a geográfiai ismeret is hiányzik. Az ember egyenes útja, „haladása” csak illúzió, mert nem veszi észre, hogy kört jár be, hogy valójában egy helyben áll, a „senki földjén”, egyfajta időtlenségben, mert nem értelmi az időérzék, hanem hangulati, és a regény egésze is sorhangulatokból épült fel. A folyónak nincs partja, tehát „nincs hova átmenni” sem; nincs irány, nem lehet segítségért kiáltani, akkorák a messzeségek; „a falvak úsznak a füstben”, „lassan elfeketül körben a világ”. A létkérdés is megfogalmazódik tehát: „Az utakon egy nyom sincs, miféle ország legyen most ennek a neve, ha népét megtartani nem tudta?” Az évszakok uralma alatt él ez a „puszta ország”: a láthatár peremén tél van, ködök gomolyognak, azután mindent elnyel a hó, megfagyaszt a hideg, jeges eső, tavasz idején a „paraszrok nagy halakat főznek kocsonyásra a cserépfazekakban”, és minden fuldoklik a sárban. Azután a jelkép: „Fenn madarak keringenek, szűk körökben, félő, hogy az embert is megtámadják. Talán itt gyűlik össze minden keserűség a világon, talán ezen a mocskos mocsáron folyik le a földről, s mire az ember magányosan végiglábol rajta, alighanem megsejti, milyen a pokol.” S talán célzatosságát is érinthetjük: „Utolérni az időt, amelyből kihullottunk.”

Ezt a sors-, s ha akarjuk: lételeményt fogalmazza Apró István két kisregényében is, a *Járhatalan út* és a *Küldetés* címűben. A *Járhatalan út* címűben egy Ferenc-rendi szerzetes 1533-ban menekül el szülőföldjéről, és 33 évvel később érkezik vissza az akkor már „puszta országba”. A lét egy szinte elátkozott szigete az elvadult világban az elvadult település, s akik ott maradtak, feledni látszanak mindent, újra kell tanulniuk az élet elemi igényeinek kielégítési ismereteit. De ismét megjelenik a török, ismét felperzseli a falut, ismét lemészárolja a népet. A ferences szerzetesnek pedig az „embertelen küszködésük hiábavalóságán kívül már csak az önpusztító düh jutott el tudatáig, és botját vadul lóbázva, elkeseredett üvöltéssel rontott neki az első lovasnak, aki megjelent a parton”. A történelmi tapasztalat itt is egyértelmű: „A világban semmi sem változik, mindig ugyanazok a kérges sorok ismétlődnek.” S nem létregény-e az, amely a XVIII. századi békekétség-szerző követet ábrázolja, amikor ugyanazon a „puszta földön” megy át, amelyiknek képét Brasnyó István

regényében is láttuk. Apró István Bácskát a „pokol földi tartományaként” interpretálja, hőseiben pedig az „üveges szemű”, rongyos, kormos megszállottként láttatja, „filozófiája” a Brasnyó Istvánéval rokon: „A világban semmi sem változik – gondolja a hős – mindig ugyanazok a kérges sorsok ismétlődnek.” Nem is lehet szabályos regényformákat teremteni, amikor a nemlétnék eszeiről a helyi változatairól beszélt az író. Formátlan, csonka, töredékes, a *Vissza* című pedig egyenesen medalionformát mutat, egy bezárult, önmagába visszatérő vonalat formáz. Brasnyó István egy másik regényében ezt a kérdést úgy fogalmazta meg, hogy a „dolgok (s az emberek – mondanám én) az apokaliptiszis tágas térségeire települnek”!

Tulajdonképpen ennyi az, amit eredetileg el akartam mondani, de hogy teljesebbé tegyem a létregényről alkotható képét, még néhány regényosztályt említtek meg, amelyek, véleményem szerint, szorosan kapcsolódnak a „puszta ország” típusú regényekhez. Ezek között a kópéregények is a csonka élet valóságát példázzák a szememben. A regénysor elején Majtényi Mihálynak Bige Jóskáról szóló két regénye, a *Garabonciás* (1952) és a *Bige Jóska házassága* (1955) áll, többé-kevésbé még a szabványos műfaji ismérvekkel, de Végel László az *Egy makró emlékiratai* (1967) című regényében gyökeresen szakít a formai örökséggel – az immoralizmust emelve az erkölcsiség normájává, a közhelyszerűséget pedig mindent áthatóvá téve. Emlékeztetőül: Weöres Sándor ennek a regénynek minősítette mondatait „döglött mondatoknak”! Ez a regénytörékvés élt tovább Balázs Attila *Cuniculus* (1979) és Bognár Antal *Esélyek könyve* (1983) című regényében, amely éppen mostani szempontunkból bír érdekléssel, ugyanis kezdetben a hősnek még neve sincs, csak P. J. a személyre utaló jel. Ő az, aki a „téli szünetben nyugdíjas nagynénje kültelki házában . . . kevéssé tisztázott körülmények között életét vesztette”. Közben az egész világ ott van a regényben: Ausztrália és Amerika is. Reinkarnációja, Pál Joci előbb Magyarországon és Ausztriában a csencselők világában mozog, azután Németországban jugoszláv vendégmunkások között él, ilyen módon „alternatív életvariációk” látványában gyönyörködhetünk. Kiteszik talán, hogy itt is a problematikus személyiség kérdése a döntő!

Nem ilyenek-e a művészregények is? Ezek előtt is szokványos mű járt, Herceg János *Anna búcsúja* című regénye 1955-ben, de 1959-ben Herceg János már megírja *Ég és föld* című regényét. Önletrajzi elemekkel átszótt regény ez, Gerard-nak, a bohócnak a története. Az író nemcsak egy tragikus művészsorsot festett meg, mert ahogyan hősnőjének, Annának, a bohócnak sincs helye a vajdasági világban: nem is viszi sokra, mert csökkentett létében egy kis, száználmas vidéki trupp bohóca csupán, a regény maga pedig a jugoszláviai magyar irodalom szatirikus képe is. Domonkos István regénye, *A kitömött madár* (1969) is művészregény, és szól arról, hogy a hős, egy burkából kitörni nem tudó művészlélek válságok között vergődik egy tengerparti szállodában, és emlékezése haza, a Vajdaságba vezető útján halad. A harmadik fontos művészregény Juhász Erzsébeté, s címe *Műkedvelők*. Senteleky Kornélról írta regényét, s nyilván nem

véletlenül közelít Brasnyó István már említett „történelmi” regényéhez. Juhász Erzsébet is a „honi táj csempeségét” emlegeti, és írja: „Néhány évvel később ugyanazon az úton, csak a Márton-hegyi szanatórium felé haladva, azon tűnődött nagyapánk, hogy micsoda olthatatlan szomj kínozta éveken át, hogy minél messzebbre utazzon innen, észre sem véve sokáig, hogy talán nincs is még egy olyan tenyérnyi szűk hely, ahol a távolságok oly beláthatatlanok volnának, mint itt, az Ákácok alatt; fél napot vesz igénybe, míg az ember Szabadkáról eljut Zomborba, Becskerekre Ószivácra, nem beszélve arról a jóval göröngyösebb, akár csillagtávolságnyra is mondható útról lélektől lélekig.”

Tudjuk mindezekhez még a csonka, szervezetlennek tűnő családrégényeket, mint amilyen Brasnyó István *Familia* (1979) vagy Balázs Attila *Szemelvények Féderez Manó emlékirataiból* (1986) című könyve, hogy kitessék, a lét kérdésének vizsgálata, az önmeghatározás a regénytartalmakban és -formákban megtörtént, pontosabban megtörténőben van. A végkicsengések pedig tragikusak, sok örömet nem ígérők ebben a régióban, amelyben élünk, léteznünk kell!

Ennyit az irodalomról!

Az „életről” pedig íme egy dokumentum, a *Magyar Nők Lapja* egyik őszi számából egy levél részlete: „A Monarchia éveiben Adán éltek anyai nagyszüleim, éppen Rákosi Mátyásék szomszédságában laktak, az ő szülei utcai bazarárosok voltak. Öt gyerekük volt, három szép lányuk, két fiuk. Nagyapám, Kőteles József főpályafelügyező nagy népszerűségnek örvendett, sokan ismerték jó szívről, emberszeretetről. A lányai nemcsak csinosak voltak, de vidám természetűek, és csodálatosan kézimunkáztak.

Rózsika, Mancika és Reginka 1914. október 15-én álltak a fényképész elé, ez volt tán az utolsó közös, felhőtlen fotográfiájuk.

Rózsi sohasem ment férjhez, mert nem adták ahhoz, akit szeretett. Otthon maradt, ő lett szülei támasza.

Manci egy horvát tisztviselő felesége lett, Banja Lukára költözött, de hamarosan visszatért a szülői házba, mert férjét jobban érdekelték a színésznők és a kártya, mint a családi fészek.

Regina is hiába várta kis gárdahadnagyát a háborúból, soha nem tért vissza. De sokszor hallottam édesanyámat énekelni: Ágyó kis gárdahadnagyom, ágyó! . . . Aztán megismerkedett Molnár István postatisztviselővel, összeházasodtak, így születtem én.”